

วารสาร
ประวัติศาสตร์
ธรรมศาสตร์

THE THAMMASAT
JOURNAL
OF
HISTORY

กิตาบาปิลัลมุฮตะดะดะกับภาพสะท้อนความต้องการฟื้นฟู
ศาสนาอิสลามในโลกมลายูในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18

Kitab Sabi al-Muhtadin and reflections
on the need for revival of Islam
in the Malay world in the late 18th century*

นุรียะ ยูโซะ

Nanureeyah Yusoh

ปริญญาามหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

E-mail: nanureeyah.yus@mahidol.edu

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง การรับรู้และการอธิบาย “อดีต” ใน
กิตาบลมลายูคริสต์ศตวรรษที่ 19 ระดับปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะ
อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2560

ผู้เขียนขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์ และโดยเฉพาะผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ดิโนร์ บุญธรรม อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์ร่วมเป็นอย่างยิ่ง สำหรับคำแนะนำและข้อคิดเห็นในการพัฒนาบทความฉบับ
นี้ ทั้งนี้ บทความชิ้นนี้จะไม่เขียนคำภาษาอาหรับกำกับ เนื่องด้วยเกรงว่าจะมีข้อผิดพลาด
ในขั้นตอนการจัดหน้า จึงเขียนกำกับด้วยอักษรภาษาอังกฤษ

ได้รับบทความเมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม 2561; แก้ไขปรับปรุงเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม
2561; อนุมัติให้จัดพิมพ์ 23 มีนาคม 2562

บทคัดย่อ

กิตาบทะบิลัลมุฮฺตะดินเป็นวรรณกรรมสอนศาสนาประเภทกิตาบที่ประพันธ์ขึ้นโดยมุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจารี อุลามากุชาวบันจาร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยกิตาบเล่มนี้ประพันธ์ตามพระบัญชาของสุลต่านตะห์มิดุลเลาะห์ที่ 2 แห่งรัฐสุลต่านบันจาร์มาซิน ซึ่งตรงกับช่วงเวลาที่เมืองบันจาร์ประสบกับภาวะความอ่อนแอทางด้านเศรษฐกิจ ทั้งยังเผชิญหน้าของการแทรกแซงของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (VOC) และพัฒนาต่อไปเป็นระบอบอาณานิคมอินเดียตะวันออกของเนเธอร์แลนด์ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เนื้อหาที่ระบุในกิตาบกล่าวถึงข้อปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวันตามบทบัญญัติศาสนาอิสลาม โดยมุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์หยิบยกปัญหาการที่พบในชีวิตประจำวันมาอธิบาย รวมถึงรายละเอียดของวัตรปฏิบัติตามหลักการศาสนาอิสลาม เนื้อหาเหล่านี้ประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและการปกครองในสังคมบันจาร์อันสะท้อนถึงความต้องการฟื้นฟูศาสนาอิสลามในโลกมลายูที่กำลังสั่นคลอนจากกระแสวัฒนธรรมตะวันตกและรากฐานความเชื่อดั้งเดิมของชาวบันจาร์ นอกจากนี้ยังถือเป็นการรักษาความเป็นอิสลามซึ่งเป็นความเชื่ออันเคร่งครัดในราชสำนักให้คงอยู่ในสังคมบันจาร์

คำสำคัญ: กิตาบมลายู, อุลามากุ, โลกมลายู, นายิส และตอฮาระฮ์

Abstract

Kitab Sabi al-Muhtadin is an Islamic literature written by Muhammad Arshad al-Banjari, an eighteen-century Islamic scholar also known as Ulama. The kitab was composed at the request of Sultan Tahmidullah II, the Sultan of Banjarmasin. In that time, the Sultanate of Banjarmasin was facing sluggish economy together with political intervention of the Dutch East India Company (Verenigde Oost-Indische Compagnie: VOC) which would precede the Dutch East Indies colonial regime. The main content on this kitab is on Islamic practices in everyday life, which reflects the attempt on Islamic reformation in Malay worlds, as well as to maintain Islamic belief on Banjarmasin.

Keywords: Kitab Melayu, Ulama, Malay World, Najis, Taharah

1. บทนำ

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอความต้องการฟื้นฟูศาสนาอิสลามในสังคมบันจาร์มาซินในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ผ่านวรรณกรรมกิตาบเรื่อง *ชะบิลล์มูฮฺตะดีน (Kitab Sabil al-Muhtadin)* ประพันธ์โดยมูฮัมหมัดอาร์ชาด อัลบันจารี (Muhammad Arshad bin Abullah al-Banjari: ค.ศ. 1710–1812) อุลามาย¹คนสำคัญชาวบันจาร์ โดยศึกษาในพื้นที่รัฐสุลต่านบันจาร์มาซิน (Sultanate of Banjarmasin) ซึ่งเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของโลกมลายู² ที่ตั้งอยู่นอกแหลมมลายู

รัฐสุลต่านบันจาร์มาซิน เป็นดินแดนที่อยู่ทางตอนใต้ของเกาะกาลิมันตัน ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของประเทศอินโดนีเซีย แต่เดิมดินแดนแห่งนี้เป็นเขตพื้นที่อิทธิพลทางศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา มีชื่อเรียกว่าอาณาจักรตันงูประ (Tanjungpura Kingdom) ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 14 อาณาจักรตันงูประตกอยู่ภายใต้อาณาจักรมัฉปาหิต (Majapahit Kingdom) แห่งชวาตะวันออกที่ได้รับอิทธิพลทางศาสนาฮินดู และเรียกดินแดนตันงูประว่าว่า เนอการาติปา (Negara Dipa) หรือเนอการาดาฮา (Negara Daha)

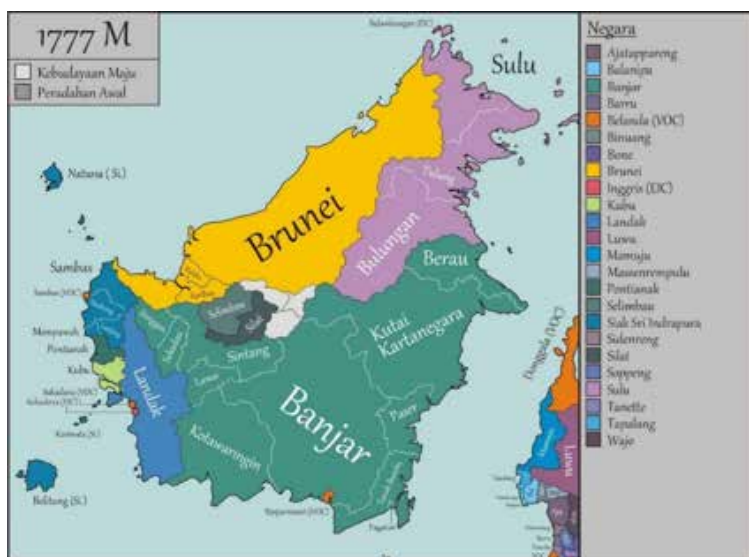
¹ อุลามาย (Ulama) เป็นคำผันมาจากคำว่า อิลมู (Ilmu) หมายความว่า ความรู้ ดังนั้น คำว่า “อุลามาย” จึงหมายถึง ผู้รู้หรือนักปราชญ์ทางศาสนาอิสลาม

² โลกมลายู (Malay World) คือเป็นเขตพื้นที่ที่ชาติพันธุ์มลายูตั้งถิ่นฐานอยู่ และเขตพื้นที่วัฒนธรรมมลายูซึ่งมีลักษณะการผสมผสานวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากชาว อินเดีย อาหรับ และศาสนาอิสลาม โดยเฉพาะในเขตคาบสมุทรมลายูและดินแดนตอนในของหมู่เกาะคาบสมุทรมลายูดังกล่าว

เนอการาติปามีความสัมพันธ์ทางการเมืองในฐานะรัฐบรรณาการของรัฐสุลต่านเดมัคซึ่งตั้งอยู่ทางตอนเหนือของเกาะชวานอกจากราชสำนักเดมัคจะมีอิทธิพลต่อราชสำนักบันจาร์ทั้งทางการเมืองและการค้าแล้วยังมีอิทธิพลด้านความเชื่อด้านศาสนาอีกด้วย โดยคริสต์ศตวรรษที่ 16 สุลต่านเตริงกานา (Sultan Trenggana: ครองราชย์ สมบัติ ค.ศ. 1505-1518) แห่งเดมัค ได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามจึงส่งผลให้ราชสำนักบันจาร์ภายใต้การปกครองของระเด่นสมุทรา (Raden Samudera) หรือเปงอรันสมุทรา (Pengeran Samudera) ผู้ปกครองในช่วงเวลาเดียวกัน ได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามเช่นกัน สันนิษฐานได้ว่า เหตุผลในการเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามของราชสำนักเดมัค และราชสำนักบันจาร์นั้นคือ เหตุผลทางการค้า หลังจากการเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามแล้วระเด่นสมุทราได้เปลี่ยนพระนามเป็น *สุลต่านซูรียันซายห์* (Sultan Suriansyah: ครองราชสมบัติ ค.ศ. 1525-1550) และใช้การปกครองเป็นรัฐสุลต่านเป็นต้นมา

เมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 17 รัฐสุลต่านบันจาร์มาขึ้นในรัชสมัยของสุลต่านมุสตาอินบิลละห์ (Sultan Mustain Billah: ครองราชย์ ค.ศ. 1595-1641) ได้เผชิญกับสงครามและความขัดแย้งกับรัฐสุลต่านมาตารัมซึ่งตั้งอยู่บนเกาะชวา โดยมาตารัมในช่วงเวลาดังกล่าวอยู่ภายใต้การปกครองของสุลต่านอา गु อปี ปราบู ฮายากรากูซุม่า (Sultan Agung Adi Prabu Hanyakrakusuma: ครองราชย์ ค.ศ. 1613-1645) ซึ่งความขัดแย้งดังกล่าวของสองราชสำนักเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวตะวันตกเข้ามามีบทบาทในทางการเมืองของบันจาร์มาขึ้น

ระหว่างที่รัฐสุลต่านบันจาร์มาชินเผชิญหน้ากับมาตารัม ขณะนั้นเจ้าหน้าที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาก็เริ่มเข้ามาแสวงหาทรัพยากรล้ำค่าในบันจาร์อย่างฟริกไทย ในทางยุทธศาสตร์ทางการค้าแล้วรัฐสุลต่านบันจาร์มาชินมีความสำคัญในฐานะเมืองศูนย์กลางทางการค้าทางทะเลที่ขนย้ายสินค้าจากฝั่งตะวันออกของสุมาตราไปยังช่องแคบซุนดาแทนการขนย้ายสินค้าไปทางมะละกา

ภาพที่ 1 รัฐสุลต่านบันจาร์มาชินบนแผนที่เกาะกาลิมันตันเมื่อปี ค.ศ. 1777³

³ Lazard Wong Jogja. "Kronologi Sejarah Pulau Kalimantan (45.000 SM-2017 M)," <http://alanqasaharica.blogspot.com> (accessed February 8, 2018).

เมื่อ ค.ศ. 1607 คูปป์แมน กิลลิส มิซิลซุน (Koopman Gillis Michielzoon) ชาวดัตช์และพวกเดินทางมายังบันจาร์มาซินเพื่อเดินแสวงหาพื้นที่เพาะปลูกพริกไทย แต่ทว่าพวกเขากลับถูกชาวบันจาร์ลงและสังหารบริเวณริมฝั่งแม่น้ำ เหตุการณ์ดังกล่าวได้จุดชนวนความขัดแย้งระหว่างชาวดัตช์และชาวบันจาร์ กระทั่งเมื่อ ค.ศ. 1610 ชาวดัตช์ได้โจมตีเมืองมาตะปุระ ซึ่งเป็นเมืองหลวงของบันจาร์มาซินจนได้รับความเสียหายขณะนั้น ทำให้ต้องย้ายเมืองหลวงไปยังเมืองบันจาร์มาซิน ใน ค.ศ. 1633 บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (The Dutch East India Company หรือ Vereenigde Oostindische Compagnie: VOC) ได้เข้ามาเจรจากับราชสำนักบันจาร์เพื่อเสนอเป็นผู้รักษาความปลอดภัยแก่รัฐสุลต่านบันจาร์มาซินจากการโจมตีของรัฐสุลต่านมาตารัม พร้อมทั้งอนุญาตให้บริษัท VOC สามารถตั้งสถานีการค้าในบันจาร์มาซินได้

เมื่อ ค.ศ. 1635 เจ้าหน้าที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (The British East India Company: EIC) ของอังกฤษเดินทางมายังบันจาร์มาซินเพื่อขอตั้งสถานีการค้า แต่ทว่าสุลต่านมุสตาอินบิลลาห์ไม่อนุญาตทำให้เจ้าหน้าที่บริษัทของอังกฤษได้ปลุกระดมชาวมุสลิมให้โจมตีบันจาร์มาซิน ขณะเดียวกันตัวแทนของสุลต่านแห่งบันจาร์มาซินได้เดินทางไปทำข้อตกลงทางการค้าพริกไทยกับบริษัท VOC โดยบริษัท VOC จะจ่ายเงินสัมปทานสำหรับการส่งออกพริกไทยแก่สุลต่าน ผลประโยชน์ทางการค้าระหว่างราชสำนักกับบริษัท VOC ทำให้บริษัท VOC มีอิทธิพลในการแทรกแซงการบริหารราชการแผ่นดิน อาทิ การสนับสนุนการขึ้นครองราชย์ของสุลต่านมูฮัมหมัดอาลูตดินามีนุลละห์ (Sultan Aliuddin Aminullah: ครองราชย์ ค.ศ. 1759-1761) บุตรเขยของสุลต่านตัมญิดุลเลาะห์ที่ 1 (Sultan Tamjidullah I: ครองราชย์

ค.ศ. 1734-1759) นอกจากนั้นบริษัท VOC ได้สร้างผลงานโดดเด่นในเหตุการณ์ปราบกบฏของเจ้าชายามีร์ (Pangeran Amir) โอรสของสุลต่านมูฮัมหมัดอาลุดดินามีนุละห์ที่ร่วมกับกองกำลังทหารชาวนูเกิสในการทวงคืนราชบัลลังก์ โดยบริษัท VOC ให้การสนับสนุนการขึ้นครองราชย์ของเจ้าชายนาดาเนอการา (Pangeran Nata Negara) หรือสุลต่านตะห์มิดุลเลาะห์ที่ 2 (Sultan Tahmidullah II: ครองราชย์ ค.ศ. 1761-1801) อันเป็นพระนามหลังการขึ้นครองราชย์ สุลต่านตะห์มิดุลเลาะห์ที่ 2 ทรงกังวลพระทัยต่อการแทรกแซงทางการเมืองของบริษัท VOC พระองค์จึงวางแผนการเพื่อขับไล่บริษัทดังกล่าวด้วยยุทธวิธีทำลายการค้าของบริษัท โดยการจัดฉากการปล้นสะดมสินค้าของบริษัท VOC ทำให้บริษัทต้องสูญเสียผลประโยชน์ทางการค้า

นอกจากภัยคุกคามจากบริษัท VOC แล้ว ในรัชสมัยของสุลต่านตะห์มิดุลเลาะห์ที่ 2 ยังประสบกับปัญหาที่ชาวนูเกิสทำลายสวนพริกไทยซึ่งเป็นสินค้าสำคัญที่หารายได้ให้ราชสำนักบันจาร์จึงส่งผลให้เศรษฐกิจการส่งออกของบันจาร์มาซึนสั่นคลอน ทำให้ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 รัฐสุลต่านบันจาร์มาซึนต้องเผชิญหน้ากับลัทธิอาณานิคมดัตช์ในขณะที่การเมืองและเศรษฐกิจของบันจาร์มาซึนอ่อนแอลง

ความอ่อนแอของบันจาร์มาซึนที่ผนวกกับอิทธิพลของบริษัท VOC และระบอบอาณานิคมดัตช์ที่กำลังเพิ่มขึ้น ทำให้สุลต่านตะห์มิดุลเลาะห์ที่ 2 กังวลใจต่อการดำรงอยู่ของราชสำนักบันจาร์มาซึนและศาสนาอิสลามซึ่งเป็นศาสนาของรัฐสุลต่านแห่งนี้ พระองค์ได้ทรงมีพระบัญชาให้มูฮัมหมัดอัรชาด บิน อับดุลเลาะห์ อัลบันจาร์ (Muhammad Arshad bin Abdullah al-Banjari: ค.ศ.1710-1812) ประพันธ์กิตาบบาปัดลมุฮฺตาดิน เพื่อใช้เป็นแนวทางและหลักยึดเหนี่ยวในการดำเนินชีวิตตามวิถีศาสนาอิสลามให้แก่ชาwbันจาร์

2. กิตาบลและอุลามาอู

กิตาบ (Kitab) มีรากฐานศัพท์มาจากภาษาอาหรับในคำว่า กาทาบ (Kataba) แปลว่าการเขียน กิตาบจึงมีความหมายว่า หนังสือ หรือตำราที่เขียนเป็นภาษาอาหรับ กล่าวได้ว่าเป็นวรรณกรรมทางศาสนาที่ประพันธ์โดยอุลามาอูเพื่อรวบรวมเนื้อหาของหลักการคำสอนทางศาสนาอิสลาม⁴ นอกจากนี้กิตาบยังเป็นที่ตั้งวรรณกรรมทางศาสนา และเป็นวรรณกรรมทั่วไป เช่น กิตาบทิบ (Kitab Tib)⁵ ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับสมุนไพรเพื่อใช้เป็นยารักษาโรค โดยเชื่อมโยงกับพระเมตตาของอัลเลาะห์ (ซ.บ.) ที่ทรงประทานสมุนไพรมาเป็นยารักษาโรคแก่มวลมนุษยชาติ⁶ นอกจากนี้กิตาบยังเป็นที่ตั้งวรรณกรรมสอนศาสนาอิสลาม⁷ ที่ประพันธ์โดยอุลามาอู อันมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่หลักการและคำสอนทางศาสนาอิสลาม ทั้งยังมีสถานะเป็นเครื่องมือ

⁴ Mohd. Nur bin Ngah, *Kitab Jawi: Islamic Thought of the Malay Muslim Scholars* (Singapore: Institute of Southeast Asia Studies, 1982), 1.

⁵ คำว่า ทิบ (Tib) มาจากภาษาอาหรับ หมายถึง การรักษาโรค

⁶ Harun Mamat Piah, *Kitab Tib Malay Medicine in Legacy of Malay Manuscripts* (Kuala Lumpur: The National Library of Malaysia, 2012), 171–190.

⁷ วรรณกรรมสอนศาสนาอิสลาม (Islamic Literature) ประกอบด้วย กิตาบ คุตบะห์ และบันทึกอื่นๆ ที่ใช้เป็นตำราสอนศาสนาอิสลาม โดยวรรณกรรมสอนศาสนาอิสลามสามารถแบ่งแยกตามประเภทของเนื้อหาได้ดังนี้ 1) หลักอากีดะห์และหลักเตอฮีด หมายความว่า หลักความเชื่อทางศาสนาอิสลาม 2) หลักฟิกห์ หมายความว่า หลักปฏิบัติทางศาสนาอิสลาม 3) หลักตะเซาฟ หมายความว่า หลักการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพระเจ้าและจรรยามรรยาท 4) หลักชารีอะห์ หมายความว่า หลักนิติศาสตร์อิสลามหรือกฎหมายอิสลาม เป็นต้น

ในการฟื้นฟูศาสนาอิสลามอีกด้วย กล่าวคือ การเผยแพร่กิตาบคือการเผยแพร่ความรู้ทางศาสนาอิสลามด้วยการตอกย้ำความยำเกรงต่ออัลเลาะห์ เพื่อให้ชาวมุสลิมอยู่ในแนวทางที่ถูกต้องปราศจากการบิดเบือนทั้งความศรัทธาและการกระทำ

กิตาบรุ่นก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 17 ล้วนเป็นกิตาบภาษาอาหรับ ซึ่งอุลามาอูชาวอาหรับเป็นผู้นำเข้ามาในโลกมลายูนั้นมาจากดินแดนฮารอมัยน์⁸ และโลกอาหรับอันเป็นดินแดนที่บรรดาอุลามาอูแสวงหาความรู้ด้านศาสนาอิสลาม ส่วนกิตาบที่ประพันธ์เป็นภาษามลายูจะเรียกโดยรวมว่า *กิตาบยาวิ* (Kitab Jawi) ซึ่งเป็นกิตาบที่เขียนขึ้นเป็นภาษามลายูโดยใช้อักษรยาวิ กิตาบยาวิบางเล่มแปลงจากกิตาบภาษาอาหรับเป็นภาษามลายูและบ้างก็ประพันธ์ขึ้นใหม่เพื่อเข้าถึงชาวมลายูได้ง่ายดายยิ่งขึ้น โดยสามารถพบข้อความที่ระบุวัตถุประสงค์ของการประพันธ์หรือแปลกิตาบได้ในช่วงต้นของกิตาบ เช่นประโยคที่ว่า “โดยสิ่งนี้แหละคือความพยายามของข้าพเจ้าที่จะเขียนมันเป็นภาษามลายูโดยข้าพเจ้าได้ขยายความเพื่อเข้าใจได้ง่าย ทั้งนี้เพื่อไม่เป็นอุปสรรคแก่ผู้ไม่รู้ภาษาอาหรับ”⁹ ข้อความดังกล่าวปรากฏในกิตาบฮิดายาตุซซาลิกิน (Kitab Hidayat al-Salikin)¹⁰ ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงหลักอากีดาห์และ

⁸ ฮารอมัยน์ (Haramain) หมายถึง เมืองศักดิ์สิทธิ์ในทรวงคนะของศาสนาอิสลาม อันเนื่องมาจากเป็นดินแดนที่มีความสัมพันธ์กับศาสดาและการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในยุคศาสดา ได้แก่ เมืองมักกะห์และเมืองมาดีนะห์

⁹ อับดุลซอมัด อัลปาเล็มบานี, *กิตาบฮิดายาตุซซาลิกิน* (กรุงเทพฯ: อัลนะหดีฟีนตั้ง, มปก.), 3.

¹⁰ กิตาบฮิดายาตุซซาลิกิน (Kitab Hidayat al-Salikin) ประพันธ์โดย อับดุลซามัด อัลปาเล็มบานี (Abdul al-Samad al-Palembani) เมื่อปี ค.ศ. 1778 เป็นวรรณกรรมวิชาตะเซาะอูฟทางสายซุฟี

ความยำเกรงต่ออัลเลาะห์ ศาสดา ศาสนทูต วันสิ้นโลก นรกและสวรรค์ เป็นต้น ทั้งนี้ยังพบข้อความในลักษณะดังกล่าวใน *กิตาบชีรอตตอลมุส ตากิม* (Kitab Sirat al-Mustakim) ระบุว่า “...ข้าได้รับการร้องขอจาก ชนชั้นสูงที่เป็นเพื่อนของข้า ให้เขียนตำราชาวอะห์ลิสลาม...”¹¹ *กิตาบ* เล่มนี้ประพันธ์โดย นูรุดดิน อัลรานีรี (Nur al-Din al-Raniri)¹² มีเนื้อหา กล่าวถึงหลักอากิเดห์โดยเฉพาะความศรัทธาต่อวันสิ้นโลก ข้อความใน ลักษณะดังกล่าวปรากฏในกิตาบบ้างอีกหลายเล่ม อาทิ *กิตาบอัดดามีน* (Kitab Addaru al-Samin)¹³ *กิตาบฟุรุอุลมาซาอิล* (Kitab Furu al-Masail)¹⁴ และ *กิตาบชีรอญลุสสุดา* (Kitab Siraj al-Huda)¹⁵ เป็นต้น

¹¹ Kitab Sirat al-Mustakim , MS 144 (National Library of Malaysia).

¹² นูรุดดิน อัลรานีรี (Nur al-Din al-Raniri: ไม่ปรากฏปีเกิดที่แน่นอน-เสียชีวิต ค.ศ. 1658) อุลามาชาวคุชราต ฟานักในอาเงะห์ มีเนื้อหากล่าวถึงแนวทางในการนำไปสู่หนทางของอัลเลาะห์อ้างอิง: Azyumardi Azra, *The Origins of Islamic Reformism in Southeast Asia* (Hawaii: University of Hawaii, 2004), 52 -69.

¹³ *กิตาบอัดดามีน* (Kitab Addaru al-Samin) ประพันธ์โดยดาอุด บิน อับดุลอัลฟาตอนี (Daud bin al-Fatani) เมื่อปี ค.ศ. 1816

¹⁴ *กิตาบฟารูอุลมาซาอิล* (Kitab Furu al-Masail) ประพันธ์โดยดาอุด บิน อัลฟาตอนี เมื่อปี ค.ศ. 1832 มีเนื้อหากล่าวถึง วัตรปฏิบัติตามวิชาฟิกห์ โดยมีพื้นฐานมาจากวรรณกรรมกิตาบเรื่องกัซฟุลฆอมมะห์ (Kashf al-Gammah) โดย อัลมาฮัลลี (al-Mahalli) วรรณกรรมกิตาบเล่มนี้ได้วินิจฉัยถึงหลักการปฏิบัติทาง ศาสนาตามทรรศนะอิหม่ามชาฟีอี โดยได้เผยแพร่เป็นภาษาอาหรับที่มักกะห์เพื่อ เป็นตำราประกอบการเรียนการสอนของดาอุด อัลฟาตอนี และต่อมาได้แปลเป็น ภาษามลายูเพื่อเผยแพร่

¹⁵ *กิตาบชีรอญลุสสุดา* (Kitab Siraj al-Huda) วรรณกรรมกิตาบเล่มนี้กล่าว ถึงหลักอากิเดห์และเตาฮีดต่อพระเจ้าตามทัศนะของอัลฆานูซียี เป็นส่วนหนึ่งที่นำ มาขยายความจากกิตาบอิลมุบารอฮีน *กิตาบ*เล่มนี้แปลเป็นภาษามลายูโดยมุฮัมหมัดซัยนุดดิน อิบน์มุฮัมหมัดบาตาวี อัล-ซัมบาวี (Muhammad Zayn al-Din ibnu Muhammad Badawi al-Sambawi) เมื่อปี ค.ศ. 1886

ทั้งนี้ยังมีการใช้คำว่า “กิตาบกุนิง” (Kitab Kuning) ซึ่งหมายถึงความถึงกิตาบที่นำกระดาสีเหลืองจากตะวันออกกลางมาตีพิมพ์การนำกระดาสีเหลืองมาเป็นวัสดุในการพิมพ์กิตาบนั้นเนื่องจากการตีพิมพ์ด้วยกระดาสีเหลืองเป็นการลดต้นทุนการผลิตกว่ากระดาสีขาวและเป็นการถนอมสายตาเมื่ออ่านในบริเวณที่แสงสว่างจำกัดนอกจากนี้เนื้อหาในกิตาบเขียนด้วยภาษาอาหรับที่ไม่มีสระ การอ่านจึงจำเป็นต้องอาศัยความรู้ตามหลักไวยากรณ์ด้านภาษาสำหรับบทความเรื่องจะใช้คำว่า “กิตาบลมลายู” เพื่อชี้เป็นนัยถึงกิตาบที่ประพันธ์โดยชาวมลายู

กิตาบลมลายูถือเป็นผลผลิตสำคัญของอุลามาอูชาวมลายู โดยอุลามาอูในโลกมลายูคือ ระยะเวลาช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16–17 ล้วนแต่เป็นอุลามาอูชาวอาหรับที่เดินทางมาพำนักในโลกมลายูเพื่อเผยแผ่คำสอนทางศาสนาอิสลามให้กับชาวมลายู อาทิ ฮัมซะห์ อัลฟันซุรี (Hamzah al-Fansuri) อุลามาอูชาวฟันซุรีที่มาพำนักอยู่ในอาเจะหีในรัชสมัยสุลต่านอิสกันดาร์มูดา มะโกตาอาลัม (Sultan Iskandar Muda Makota Alam: ครองราชย์ ค.ศ. 1607-1636) นูรุดดีน อัลรานีรี อุลามาอูชาวแบกแดดที่พำนักในอาเจะหีในรัชสมัยอิสกันดาร์ธานี (Sultan Iskandar Thani: ครองราชย์ ค.ศ. 1636–1641) และอับดุลรออุฟ อัลซินคิลี (Abdul al-Rauf al-Sinkili) อุลามาอูชาวเปอร์เซียที่พำนักในอาเจะหีในรัชสมัยสุลต่านาร์ชาฟิยาตุตติน¹⁶ (Sultanah Safiatuddin: ครองราชย์ ค.ศ. 1641–1675) เป็นต้น การแผ่ขยายอิทธิพลของศาสนา

¹⁶ สุลต่านาร์ชาฟิยาตุตติน เป็นผู้ปกครองที่เป็นสตรีคนแรกในราชสำนักอาเจะหี ตามมาด้วยสุลต่านนะห์นากียาตุตติน นูรอาลัม (Sultanah Naqiatuddin Nur Alam: ครองราชย์ ค.ศ. 1675–1678)

อิสลามในช่วงเวลาดังกล่าวไปยังอินเดียซึ่งเป็นยุทธศาสตร์สำคัญที่นำความรู้ด้านศาสนาอิสลามแผ่มายังโลกมลายูและได้เกิดสำนักคิดมากมายโดยเฉพาะในสายซุฟี¹⁷ ซึ่งปรากฏในตอริกัต¹⁸ อะห์มาดิยะห์และ

¹⁷ นักวิชาการได้อธิบายคำว่า “ซุฟี” ในมิติที่แตกต่างกัน สามารถ มีสุวรรณ นิยามว่า ซุฟีคือกลุ่มคนที่ให้ความสำคัญต่อการมัธยัสต์ ตามแนวทางของท่านศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.) โดยคนกลุ่มนี้จะใช้สวมเลื้อยด้วยหนังแกะและจะมีวิถีการปฏิบัติที่นำไปสู่ความใกล้ชิดกับพระเจ้า ในขณะที่วกันซอและห์ มีสุวรรณ นิยามลัทธิซุฟีว่า เป็นกลุ่มแนวทาง “ตะซาอูฟ” (Tasawwuf) ซึ่งเป็นวิถีการปฏิบัติที่ให้ความสำคัญต่อการฝึกฝนและชำระล้างจิตใจให้บริสุทธิ์ ลัทธิซุฟีมีหลักปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 8 ปรากฏการณ์ขึ้นภายหลังจากท่านศาสดามุฮัมมัดเสียชีวิตลง นักคิดคนสำคัญของสำนักซุฟี คือ อิหม่ามอัลฆะซาลี (Al-Gazali: ค.ศ.1058–1111) อิทธิพลทางความเชื่อของซุฟีเข้าสู่โลกมลายูผ่านกลุ่มพ่อค้าชาวอาหรับ เปอร์เซีย อินเดีย ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่14 ด้วยตอริกัตของซุฟีที่มีความใกล้เคียงและสามารถผสมผสานกับความเชื่อวิญญาณนิยมซึ่งเป็นการเชื่อท้องถิ่นของอุษาคเนย์ ทำให้ซุฟีในโลกมลายูเติบโต ความเชื่อของซุฟีที่ผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของอุษาคเนย์ได้แก่ การอธิบายสิ่งเร้นลับว่าสามารถรับรู้ได้ด้วยญาณวิเศษของซุฟี อีกทั้งลัทธิซุฟีมีความเชื่อเกี่ยวกับผู้วิเศษ (Karmat/ Wali/ Sunan) ซึ่งมีอำนาจเหนือคนธรรมดาในเวลาต่อมาการขยายตัวของลัทธิซุฟีในประวัติศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 สิ่งเหล่านี้ได้เป็นการกระเพิ่มของคลื่นแห่งความเชื่อ ทำให้กลุ่มลัทธิซุฟีได้พยายามที่จะปฏิรูปความเชื่อและสร้างคำอธิบายอย่างมีเหตุและผล หรือเรียกว่า “ซุฟีใหม่” (Neo-Sufism)

¹⁸ ตอริกัต (Tariqat) คือ แนวทางปฏิบัติเพื่อขัดเกลาให้จิตใจสะอาดและนำไปสู่ความใกล้ชิดพระเจ้า ตอริกัตสายสำคัญในลัทธิซุฟีที่มีอิทธิพลจากโลกอาหรับสู่โลกมลายูได้แก่ ตอริกัตกอดีรี (Tariqat Qadiri) นำโดย เชคอัब्ดุลกาเดร์ อัลญิลานี (Sheikh Abd al-Qadir al-Jilani: ค.ศ.1078–1166) แนวทางปฏิบัติของเขาคือการให้ความสำคัญและเคร่งครัดต่อการละหมาดและถือศีลอด ตอริกัตแขนงนี้แตกย่อยมาจาก ตอริกัตญุนัยดี (Junaidi Tariqa) นำโดย ญุนัยดี อัลกาซิม อัลญุนัยดี (Abu al-Qasim al-Junaid) ซึ่งมีอิทธิพลในเมืองแบกแดด ขณะที่ในอินเดีย

ตอริกัตนัคชาบันดีที่เข้ามามีอิทธิพลในโลกมลายู ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา เริ่มปรากฏอุลามาอูชาวมลายูที่เดินทางกลับจากดินแดนฮารอมัยน์ โลกอาหรับ และอินเดียกลับมาเผยแพร่ความรู้ทางศาสนาอิสลามในโลกมลายู ปัจจัยสำคัญที่ทำให้อุลามาอูชาวมลายูเผยแพร่ความรู้ด้านศาสนาอิสลามผ่านวรรณกรรม ส่วนหนึ่งเนื่องจากพวกเขาได้พบกับความเคลื่อนไหวทางสังคมในโลกอาหรับและอินเดียที่ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการต่อรองอำนาจกับลัทธิอาณานิคมที่แผ่ขยายไปทั่วทั้งภูมิภาคในคริสต์ศตวรรษที่ 18 อาทิ การเกิดกลุ่มซาลาฟี (Salafism)¹⁹ ในโลกอาหรับ และการเกิดซูฟีใหม่ (Neo-Sufism) ในอินเดีย เป็นต้น ความเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นสิ่งที่อุลามาอูชาวมลายูพบเห็นจากความเปลี่ยนแปลงนอกภูมิภาคอุษาคเนย์อันสะท้อนนัยยะความเปลี่ยนแปลงทางศาสนาและการเมือง ยังคงมีความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อแบบวิญญูญานนิยมอันเป็นความเชื่อท้องถิ่นของอุษาคเนย์มาประสานกับความเชื่อของศาสนาอิสลามซึ่งเป็นการเชื่อที่เข้ามาทีหลัง ทั้งยังมีพิธีกรรมที่ผสมผสานอันเป็นพิธีกรรมที่ไม่ต้องด้วยหลักการของอิสลาม²⁰

จะพบตอริกัตที่มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อแบบฮินดูและอิสลาม เช่น การพูดถึงสิ่งเหนือธรรมชาติ ตอริกัตกลุ่มนี้คือ ตอริกัตชีสตี (Chishti tariqa) นำโดยมูอิดดิน ชิสตี (Muin al-Din Chishti: 1142 -1236) และตอริกัตนัคชาบันดี นำโดยโมฮัมหมัด นัคชาบันดี (Mohamed Naqshbandi) ซึ่งอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ 14 วิถีปฏิบัติของตอริกัตนัคชาบันดีคือ การซิกะห์ เป็นต้น อ่านเพิ่มเติมได้ที่ William C. Chittick, *Sufism: A Beginner's Guide* (Oxford: One world Publications, 2008).

¹⁹ อ่านเพิ่มเติมได้ที่ Henri Lauziere, *The Making of Salafism: Islamic reform in the twentieth century* (New York: Columbia university press, 2016).

²⁰ ตัวอย่างเช่น เนื้อหาที่ปรากฏในฮิกายัตเซรีราม (Hikayat Seri Ram) เป็นวรรณคดีที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดูซึ่งรู้จักกันในนาม “รามายณะ” แต่ทว่าในฮิกายัตเล่มนี้กล่าวถึงรามายณะที่ได้รับอิทธิพลศาสนาอิสลาม โดยลดบทบาท

ถึงแม้ว่าช่วงเวลาดังกล่าวพบว่ามียุคลาเมาฮารับมาเผยแผ่ศาสนาอิสลามแล้วก็ตาม แต่ทว่าก็ยังไม่ครอบคลุมพื้นที่โลกมลายูและเพียงพอต่อการฟื้นฟูศาสนาอิสลามในโลกมลายู

นอกจากนี้ยังมีปัจจัยทางการเมืองจากลัทธิอาณานิคมตะวันตกที่ครอบงำโลกมลายูอย่างเข้มข้น (High Colonialism) ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวมลายูที่ได้รับความรู้อิสลามจากโลกอาหรับต่างเดินทางกลับมาเผยแพรศาสนาอิสลามและทำการฟื้นฟูศาสนาอิสลามผ่านวรรณกรรมทางศาสนาอย่างกิตาบได้แก่อับดุลซอมมัดอัลปาเล็มบานี (Abdul Samad al-Palembani) เขาเผยแพร่อุดมการณ์ในการปลดแอกจากอาณานิคมตะวันตกด้วยวิธีการการทำญิฮาด (Jihad)²¹ และมุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจารี (Muhammad Arshad al-Banjari) อุคลาเมาผู้มีความรู้ด้านดาราศาสตร์ และเป็นผู้นำคำนวณกิบลัต (Qiblat)²² เป็นต้น

ของคติความเชื่อของศาสนาฮินดู เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์มีสถานะด้วยคำว่าอัลเลาะห์ (ซ.บ.) ในการสร้างมนุษย์ และนบีอาดัม (อ.ล.) ได้เชื่อมโยงกับรวานาหรือทศกัณฐ์

²¹ ญิฮาด (Jihad) หรือมุญญายิดีน (Mujahidin) เป็นภาษาอาหรับที่มารากศัพท์มาจากคำว่า จูฮุด (Juhdu) หมายความว่า การทุ่มเทสรรพกำลังเพื่อนำมาสู่สิ่งที่อัลเลาะห์ (ซ.บ.) โปรดปราน และยับยั้งในสิ่งที่พระองค์ทรงโกรธกริ้ว

²² กิบลัต หรือกิบละห์ (Qiblat) หมายความว่า ชุมทางที่มุสลิมจะหันหน้าละหมาดและขอพรไปยังกะบะห์ (ลูกบาศก์สี่เหลี่ยมสีดำ ในมัสยิดฮะรออม) ซึ่งตั้งอยู่ในมัสยิดฮะรออม เมืองมักกะห์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย

การตีพิมพ์kitabเกิดขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยในระยะแรกสำนักพิมพ์ในโลกมลายูล้วนเป็นสำนักพิมพ์ที่ตีพิมพ์เอกสารทางการค้า และเผยแพร่ศาสนาคริสต์เป็นภาษามลายู สำนักพิมพ์แห่งแรกเกิดขึ้นที่ปีนัง จัดตั้งขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1750 เพื่อตีพิมพ์รายงานทางการค้าและเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ขณะที่kitabมลายูในช่วงแรกเป็นการเขียนด้วยลายมือเท่านั้น²³ ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 kitabเหล่านี้ได้ถูกนำส่งไปตีพิมพ์ยังกรุงอิสตันบูลและแพร่หลายในโลกมลายู

3. ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างมุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์กับสุลต่านตะห์มิดุลเลาะห์ที่ 2 แห่งบันจาร์มาซิน

มุฮัมหมัดอัรชาด บินอัब्ดุลเลาะห์ อัลบันจาร์ อุลามาอูคนสำคัญชาวบันจาร์ เขาเกิดและอาศัยที่หมู่บ้านลอกกาบัง (Lok Gabang) เมืองมาตะปุระ และได้ศึกษาศาสนาอิสลามกับครูสอนศาสนาในหมู่บ้านและพ่อของเขา โดยเขาสามารถท่องจำกุรอ่านได้ดีตั้งแต่อายุ 7 ปี เมื่อครั้งที่สุลต่านตะห์มิดุลเลาะห์ที่ 1 (Sultan Tahmidullah I: ครองราชย์ ค.ศ. 1700–1717) เสด็จมาราชการที่หมู่บ้านดังกล่าว พระองค์ทอดพระเนตรเห็นภาพวาดซึ่งเป็นผลงานของมุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์ จึงเกิดความประทับใจและชื่นชมความสามารถของเขา พระองค์จึงนำเขาเข้ามาอยู่ในพระราชวัง โดยให้ศึกษาพร้อมกับบรรดาเชื้อพระวงศ์ของพระองค์

²³ Haji Wan Ali Wan Mamat, Preparation for Manuscript Writing in *Legacy of Malay Manuscripts* (Kuala Lumpur: National Library of Malaysia, 2012), 23-24.

เมื่ออายุ 30 ปี เขาได้สมรสกับต่วนบาญุต (Tuan Bajut) และเดินทางไปศึกษายังดินแดนฮารอมัยน์โดยการสนับสนุนจากราชสำนักบันจาร์

เมื่อเขาได้ศึกษาที่ดินแดนฮารอมัยน์เขาได้พบกับอับดุลชอหมัด อัลปาเล็มบานี (Abdul Samad al-Palembani) อุลามาอุซาวปาเล็มบัง ซึ่งเป็นอาจารย์สอนศาสนาที่เมืองเมกเกะ โดยเขาได้ศึกษาวิชาฟิกห์ซึ่งว่าด้วยเรื่องวัตรปฏิบัติทางศาสนาและวิชาฮารีอะห์ว่าด้วยเรื่องกฎหมายอิสลาม ในระหว่างนั้นเขาได้ศึกษาและสอนศาสนาที่เมืองเมกเกะเป็นเวลา 30 ปี และเมืองมาดินะห์อีก 5 ปี และเดินทางกลับมายังโลกมลายูเมื่อปี ค.ศ. 1773 พร้อมกับอับดุลเราะห์มาน อัลบัตตาวี (Abdul al-Rahman al-Battawi) อุลามาอุซาวปัตตาเวีย และอับดุลวาฮับ อัลบูกีซี (Abdul Wahab al-Bugisi) อุลามาอุซาวบูกีซี

ภาพที่ 2: อุลามาอุทั้ง 4 ท่านที่เมืองมกเกะห์ ได้แก่ เชคอับดุลเราะห์มาน มัซรี, เชคอับดุลวาฮับ อัลบูกีซี, เชคมุฮัมมัดอัรซาด อัลบันจาร์ และเชคอับดุลชอหมัด อัลปาเล็มบานี (จากขวาไปซ้าย)²⁴

²⁴ Rijal Mumazziq Zionis, *Para Ulama Nusantara di Haramain* (Abad XIX-XX). <http://www.halaqoh.net/2017/06/para-ulama-nusantara-di-haramain-abad.html> (accessed February 8, 2018).

เมื่อมุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์ อับดุลเราะห์มาน อัลปัตตาวิ และอับดุลวาฮับ อัลบูกีชี เดินทางกลับมายังโลกมลายู พวกเขาได้ ฟานักที่ปัตตาเวียเป็นเวลา 2 เดือน ระหว่างนั้นทั้งสามท่านเผยแพร่ คำสอนทางศาสนาอิสลามที่เมืองปัตตาเวีย โดยมุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์ได้คำนวณกิบลัตเพื่อใช้ในการละหมาดที่มัสยิดจัมบาตันลีมา (Jembatan Lima) และมัสยิดเปอโกจัน (Pekojan) ซึ่งมัสยิดที่เมือง ปัตตาเวีย นอกจากนี้เขายังเป็นที่ปรึกษาให้กับบริษัท VOC เกี่ยวกับ ชารีอะห์ และพิธีการเผยแพร่ศาสนาของเขาเสมือนการปฏิรูปศาสนา อิสลามให้กับสังคมมลายู โดยเฉพาะการคำนวณทิศทางกิบลัต และการฟัตวา (Fatwa)²⁵ หลักคำสอนทางศาสนาเพื่อใช้เป็นแนวทางในการ ปกครองของบริษัท VOC และราชสำนักบันจาร์

4. กิตาบชาบีลล์มุฮตาดิน:

กิตาบสำคัญของรัฐสุลต่านบันจาร์มาซิน

กิตาบชาบีลล์มุฮตาดิน เป็นกิตาบที่มีเนื้อหาสำคัญกล่าวถึง แนวทางการปฏิบัติตามหลักศาสนาอิสลาม ประพันธ์โดยมุฮัมหมัด อัรชาด บิน อับดุลเลาะห์ อัลบันจาร์ เมื่อปี ค.ศ. 1772 และเสร็จสิ้นเมื่อ ปี ค.ศ. 1774

²⁵ ฟัตวา (Fatwa) หมายความว่า คำวินิจฉัยทางศาสนาโดยอิงกับ อัลกุรอาน ซึ่งเป็นพระวจนะจากอัลเลาะห์ (ซ.บ.) และอัลอะดิษ ซึ่งเป็นพระวจนะ ศาสดามุฮัมหมัด (ซ.ล.)

กิตาบบ้างนี้มีมีความสำคัญในมุมมองประวัติศาสตร์นิพนธ์ในฐานะเป็นกิตาบบ้างในโลกมลายูเล่มแรกที่กล่าวถึงวัตรปฏิบัติในชีวิตประจำวันของชาวมุสลิมโดยอธิบายผ่านบทบัญญัติทางศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในการปฏิบัติตนตามศาสนกิจของชาวมุสลิมในวิถีทางอิสลาม โดยกิตาบบ้างนี้ยังมีจุดประสงค์เพื่อใช้เป็นแนวทางในการปกครองรัฐสุลต่านบันจาร์มาขึ้นตามคำร้องขอของสุลต่านตะห์มิดุลเลาะห์ที่ 2 อิบน์สุลต่านตัมญีดุลเลาะห์ โดยระบุว่า²⁶

...เมื่อปีฮิจเราะห์ศักราชที่ 1193 ข้าได้รับการร้องขอจากบุคคลหนึ่งให้ประพันธ์กิตาบบ้างนี้ ข้าจึงวอนต่ออัลเลาะห์ให้เขาได้รับความความเมตตาจากพระองค์ เพื่อที่เขาจะได้ปฏิบัติศาสนกิจทั้งโลกดunya²⁷ได้อย่างราบรื่น ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของพวกเรา นั่นคือ สุลต่านตะห์มิดุลเลาะห์ อิบน์สุลต่านตัมญีดุลเลาะห์ ขอให้ความเมตตาจงสถิตยในพระองค์ตลอดกาล รวมถึงภาระหน้าที่ของบรรดาเชื้อพระวงศ์ และให้แต่ละพระองค์ได้รับบุญกุศลและประสบความสำเร็จในพระราชกรณียกิจที่

²⁶ มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจารี, กิตาบบ้างลัทธิมุเตดิน (กรุงเทพฯ: อัลนะห์ดี พรีนติ้ง, มปก), 4.

²⁷ โลกตามทัศนะอิสลามที่ปรากฏในอัลกุรอานประกอบ 3 โลก คือ 1. โลกดunya คือ โลกที่มนุษย์อาศัยอยู่นับตั้งแต่ศาสดาอาดัมและพระนางฮาวาอาศัยอยู่ ซึ่งลักษณะของโลกดunyaคือ โลกที่เป็นที่พักอาศัยชั่วคราวและไม่ถาวร และโลกที่เป็นที่พักอาศัยให้มนุษย์เพลิดเพลิน เป็นต้น 2. โลกในอาลัมบัรซัค กล่าวคือ โลกในหลุมฝังศพ และ 3. โลกอาคีเราะห์ คือ โลกสุดท้ายหรือวันสิ้นโลก กล่าวคือเป็นโลกในการตอบแทนผู้ทำความดีและความชั่ว ในทัศนะอิสลามโลกอาคีเราะห์ถือว่าเป็นโลกที่ถาวร

ทรงทำเพื่อประชาชน ทั้งนี้พระองค์ทรงขอให้ข้าพเจ้าได้
ประพันธ์kitabเล่มนี้ด้วยภาษายาวี²⁸ ในทัศนะของท่าน
อิหม่ามชาฟีอี²⁹ ตามเวลาที่ภายหลังจากท่านอพยพไป
ยังกรุงไคโรแล้ว โดยข้าพเจ้าได้หยิบยกประเด็นสำคัญ
จากสังคมมาบอกกล่าวเพื่อชาวมลายูเข้าใจได้ง่าย ข้อ
ความในkitabนี้ได้รับรวบรวมมาจาก kitabชาเราะห์มินฮัจ
ของเชคคุลอิสลาม ชาการียาอันซอรี kitabมูรนีของเชค
คอเตบซุรบีนี kitabตุนีฟัตของอิบนุฮาญรุลอัชชีมี และ
kitabนีฮายะห์ของเชคญามาลิลรอมลี เป็นต้น

²⁸ ภาษายาวีในที่นี้คือ อักษรยาวี ซึ่งในบันทึกของมุฮัมหมัดอัรชาดได้ใช้
คำว่า Bahasa Jawi หรือภาษายาวี ในความเป็นจริงแล้วคือภาษามลายูที่ใช้ตัว
เขียนอาหรับโดยให้ตัวอักษรเป็นสระซึ่งแตกต่างจากภาษาอาหรับที่มีสระต่างหาก

²⁹ มัชฮับอิหม่ามชาฟีอี คือ ท่านอิหม่ามชาฟีอีได้สืบเชื้อสายจาก “อบูมะ
นาฟ” ซึ่งเป็นปู่ของท่านศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.) มัชฮับอิหม่ามชาฟาฟีอีเป็นสำนัก
หนึ่งในนิกายซุนนี เขาให้ความสำคัญต่ออะห์ลิสุนนะห์วัลญามาอะห์ กล่าวคือ ผู้ที่
ยึดมั่นในอัลกุรอานและอะดีษ มีความศรัทธาต่ออัลกุรอานโดยไม่มีความเคลือบ
แคลงใจ ยึดมั่นและปฏิบัติตามศาสนาย่างเคร่งครัดโดยไม่บิดเบือนคำสอน ยึด
มั่นตามแนวทางของอิหม่ามและซอฮาบัต (สหายของท่านศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.))
มีความตื่นตัวในการรวบรวมพี่น้องมุสลิมให้มีความเป็นปึกแผ่นมีการเชิญชวนผู้
ปฏิเสธศาสนาอิสลามให้เข้ารับอิสลาม รวมถึงรวมกันห้ามปรามในการทำ ความชั่ว
สู่การทำญิฮาด (สงครามทางศาสนา) เพื่ออัลเลาะห์ (ซ.ล.) มีความเข้าใจศาสนา
อย่างชัดเจน มีความเมตตา รักใคร่และเอื้ออาทร ยึดถือคำตักเตือนกันเพื่อประคับ
ประคองแนวทางของอัลเลาะห์ (ซ.บ.) และเอาใจใส่ทุกข์ สุข ของพี่น้องชาวมุสลิม

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่า มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบัน จารี ระบุวัตถุประสงค์ในการประพันธ์กิตาบบเล่มนี้ไว้อย่างชัดเจนว่าได้ประพันธ์ตามพระบัญชาของสุลต่านตะหมีดูลเลาะห์ที่ 2 พระบัญชาดังกล่าวมีนัยยะของการใช้หลักการทางศาสนาอิสลามเพื่ออ้างสิทธิธรรมของพระองค์สะท้อนถึงความเป็นรัฐที่เคร่งครัดในศาสนาอิสลามโดยใช้หลักการอิสลามในการปกครอง การที่ผู้ประพันธ์นำปัญหาในสังคมมลายูมาเป็นโครงเรื่องเพื่อเผยแพร่ศาสนาดังกล่าว จึงทำให้กิตาบบเล่มนี้มีความแตกต่างไปจากบรรดากิตาบบที่มีก่อนช่วงเวลาดังกล่าว กล่าวคือ กิตาบบมลายูในช่วงแรกมักเน้นหลักความศรัทธาและยำเกรงต่ออัลเลาะห์และท่านศาสดา ทั้งนี้ยังมีลักษณะของการเผยแพร่วัตรปฏิบัติศาสนาในทางพิธีกรรมเท่านั้น

5. กิตาบบาบีลัมมุฮตะดิน

กิตาบบาบีลัมมุฮตะดินประกอบด้วยกัน 2 เล่ม โดยเล่มแรก กล่าวถึง หลักความสะอาดในชีวิตประจำวัน ซึ่งประกอบ 6 บทคือ บทที่ว่าด้วยการทำความสะอาด การอาบน้ำละหมาด การชำระร่างกายจากนایجิส³⁰ทางศาสนา สิ่งต้องห้ามทางศาสนา และการชำระล้างร่างกายหลังการมีประจำเดือนและการชำระเลือดหลังคลอดบุตร เป็นต้น ขณะ

³⁰ นایجิส (Najis) หมายถึง สิ่งสกปรกปฏิญ์เป็นที่ยังเกียจตามบทบัญญัติศาสนาอิสลาม โดยสามารถแบ่งออกได้ 3 ระดับคือ 1) นایجิสมุคือฟฟาพะห์ หรือได้แก่ ปัสสาวะเด็กผู้ชายที่อายุไม่ถึง 2 ขวบ และไม่ได้ทานสิ่งใดนอกจากนมมารดา 2) นایجิสมุตาวัสตีเตาะห์ ได้แก่ เลือด น้ำหนอง อุจจาระ ปัสสาวะ และซากสัตว์ และ 3) นایجิสมุฮอลลาเซาะห์ ได้แก่ สุนัขและสุกร หรือสัตว์ที่ผสมพันธุ์กับทั้งสอง

ที่เล่มที่ 2 ว่าด้วยการละหมาดเป็นส่วนใหญ่ เช่น การคำนวณเวลาละหมาด หลักการละหมาดที่ถูกต้อง เป็นต้น

ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากิตาบบิอัลมุลฮุดะดินได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นสองรูปแบบ โดยในเล่มแรกกล่าวถึงวัตรปฏิบัติในชีวิตประจำวันตามแนวทางศาสนาอิสลาม ขณะที่เล่มที่สองให้ความสำคัญต่อสิ่งจำเป็นสำหรับมุสลิมทุกคนที่ต้องปฏิบัติเป็นประจำนั่นเอง

6. กิตาบบิอัลมุลฮุดะดินกับสภาพสังคมบันजारมาซิน

นอกจากความเปลี่ยนแปลงในทางการเมืองและเศรษฐกิจแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาทางวิทยาการความรู้แบบตะวันตก เช่น การใช้เครื่องพิมพ์เพื่อตีพิมพ์³¹ เอกสารทางการค้า และหนังสือเผยแพร่ศาสนาของมิชชันนารี หรือที่รู้จักกันในนาม ฮิกายัตนบีมุซา³² เป็นต้น สิ่งเหล่านี้สร้างความกังวลใจต่อราชสำนักมลายูซึ่งมีแนวคิดแบบจารีตและหวงแหนอำนาจของตน จึงต้องอาศัยการใช้ศาสนาอิสลามมาเป็นเครื่องมือในการปกครองและแนวทางในการใช้ชีวิตแบบอิสลาม นอกจากนี้ยังเป็นความกังวลใจของบรรดาอูลามาอูจนต้องทำการฟื้นฟูศาสนาอิสลามให้ทัดเทียมกับวิทยาการแบบอาณานิคม โดยการตีความหลักคำสอน

³¹ สำนักพิมพ์แห่งแรกของโลกมลายูอยู่ที่เมืองปีนัง ซึ่งก่อตั้งเมื่อปี ค.ศ. 1750

³² ฮิกายัตนบีมุซา (Hikayat Nabi Musa) ได้แปลเป็นภาษามลายูเมื่อปี ค.ศ. 1726 โดย Cornelai Valetijn

อ้างอิง: Cornelai Valetijn, Hikayat Nabi Musa, in MS 284 (National Library of Malaysia, 1726814).

ศาสนาใหม่เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือมากขึ้น การฟื้นฟูศาสนาอิสลามในช่วงเวลาดังกล่าวจึงแตกต่างกับอิสลามก่อนหน้านี้ กล่าวคือ เป็นศาสนาอิสลามที่ไม่อิงกับความเชื่อท้องถิ่นหรือแนวทางการเข้าถึงพระเจ้าที่ขาดเหตุและผลมารองรับ หรืออาจเป็นเพราะอัลบันจาร์มีทัศนะว่าชาวมลายูในบันจาร์มาชินมีความย่อหย่อนต่อวิถีของอิสลาม

ขณะเดียวกันเมืองบันจาร์มีอุลามาอูด้วยกัน 2 ท่านคือ มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์ และมุฮัมหมัดนาฟิซ³³ (Muhammad Nafis) ซึ่งมุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์ได้เผยแพร่คำสอนทางศาสนาอิสลามที่มีการตีความแบบอิสลามใหม่ ขณะที่มุฮัมหมัดนาฟิซยังคงเผยแพร่ศาสนาอิสลามแบบซุนนีเดิม³⁴ การเผยแพร่ดังกล่าวจึงทำให้มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์เป็นที่ยอมรับของรัฐบาลอาณานิคมและราชสำนักบันจาร์จนสุดท้ายได้รับสั่งให้มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์เขียนกิตาบเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนของชาวมลายูและเป็นแนวทางในการปกครองที่ถูกต้อง ปัญหาที่มุฮัมหมัดอัรชาดได้ระบุไว้ในกิตาบเล่มนี้คือ การตอฮาระห์ (تَوَاطُّلُ)³⁵ การสัมผัสสนายิส อาทิ สุนัขและสุกร การดื่มสุราและสิ่งมีเมา ซึ่งเป็นหลักการสำคัญในการชำระล้างร่างกายและจิตใจโดยการกิน ดื่มน้ำ และสัมผัส เพื่อประกอบกิจวัตรตามศาสนบัญญัติ เช่น การละหมาด การถือศีลอด และอื่น ๆ เป็นต้น

³³ มุฮัมหมัดนาฟิซ เป็นอุลามาอูชาวมลายูที่เติบโตในราชสำนักบันจาร์มาชิน

³⁴ ซุนนีเดิม หมายความว่าถึง สำนักคิดที่มีวัตรปฏิบัติเข้าถึงพระเจ้าในตอริกัต (แขนงการเข้าถึงพระเจ้า) โดยไม่สามารถอธิบายด้วยหลักเหตุและผลได้

³⁵ ตอฮาระห์ (Taharah) คือ การทำความสะอาดตามศาสนบัญญัติ

เนื้อหาในกิตาบชาบีลล์มุฮตะดีนโดยรวมได้ให้ความสำคัญไปที่การรักษาความสะอาดและการปฏิบัติศาสนกิจ โดยตามที่กล่าวไว้ในข้างต้นว่า กิตาบชาบีลล์มุฮตะดีนถือว่าเป็นกิตาบล่มแรกในโลกมลายู ที่กล่าวถึงหลักการใช้ชีวิตประจำวันของชาวมุสลิม อาทิ การกระทำหรือสิ่งใดที่ถือว่าเป็นสิ่งต้องห้ามหรือฮาราม (Haram)³⁶ สำหรับมุสลิมในทัศนะอิหม่ามชาฟีอ์ มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจารี กล่าวถึงหลักความสะอาดในช่วงแรกของกิตาบ ด้วยทัศนะที่ว่า “ความสะอาดนั้นเป็นส่วนหนึ่งของความศรัทธา” ซึ่งเขาได้จำกัดความการทำความสะอาดและประเภทของนายิส ไว้ว่า

...มีทัศนะแย้งว่า ตอฮาเราะห์ นั้นคืออะไร ในกิตาบทุห์ฟัตของเชคอิบนุฮาญัรและเชครอมลีมีความเห็นตรงกันว่า ตอฮาเราะห์ ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ 1) ต้องปราศจากฮะดัษ³⁷ และนายิส และสิ่งที่ปฏิบัติให้คุณประโยชน์ เช่น การตะยัมมูม ซึ่งเป็นการปฏิบัติเพื่อทำการละหมาด 2) สองเป็นการกล่าวของอิหม่ามนาวาวีว่า ตอฮาเราะห์ คือการให้ปราศจากนายิส หรือทั้งฮะดัษและนายิส หรือสิ่งที่มีรูปลักษณ์ทั้งสองอย่าง สิ่งที่เหมาะสมกับการยกฮะดัษ เช่น การตะยัมมูม³⁸ และปราศจากนายิส

³⁶ ฮารอม หรือ ฮาราม (Haram) หมายความว่า สิ่งศาสนาไม่อนุญาต

³⁷ ฮะดัษ (Hadas) หมายถึง สิ่งสกปรกโดยทั่วไปตามธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 2 ชนิดคือ ฮะดัษเล็ก อันได้แก่ ปัสสาวะ อุจจาระ ผายลม การคันสัด และมีนเมา เป็นต้น และฮะดัษใหญ่ อันได้แก่ มือสุกเคืองออกมา การมีเพศสัมพันธ์ การมีประจำเดือน และการมีเลือดหลังคลอดบุตร

³⁸ การตะยัมมูม (Tayammum) หมายความว่า การใช้ดินแทนน้ำโดย

ประเภทหนึ่งสัตว์ตากแห้ง และน้ำตาลสดที่มีรสเปรี้ยว
เมื่อครั้งที่มันเดือด แต่ถ้าหากมันไม่เดือดแล้วถือว่าไม่ใช่
นายิส รวมถึงสิ่งที่เหมือนกับทั้งสอง เช่น การอาบน้ำสุนัต
และการอาบน้ำละหมาด...³⁹

...นายิสนั้นมีสองประเภท หนึ่ง) นายิสที่จับต้อง
ได้ สอง) นายิสที่เป็นสัตว์ ประเภทแรกนั้นคือสิ่งที่สะอาด
ยกเว้นสิ่งที่หลักการจากอัลกุรอานและอะดิษบอกว่าเป็น
นายิส สิ่งนั้นคือนายิส อันได้แก่ สิ่งมีเนื้อ และของเหลว
เช่น เหล้า น้ำตาลสดที่กำลังเดือด และสิ่งอื่นๆ แม้แต่การ
ทำน้ำองุ่นหรือน้ำผลไม้อื่นๆ ที่เดือด ถือว่าเป็นนายิส ถือว่า
ไม่อนุญาตให้ดื่มแม้สักหยดเดียว และนายิสสิ่งที่เป็นชิ้น
ได้แก่ กัญชาและกัญชง...⁴⁰

...เช่นเดียวกันกับสัตว์ สัตว์ทั้งหลายถือว่าสะอาด
นอกเสียจากบางชนิดที่หลักการระบุว่านายิส เช่น สุนัข
และสุกร รวมถึงสิ่งที่เกิดจากสัตว์ทั้งสองหรือชนิดใดชนิด
หนึ่ง แม้แต่มนุษย์เองก็เช่นเดียวกัน หากเกิดมีเพศสัมพันธ์
กับสัตว์ทั้ง 2 ชนิดนี้ก็ถือว่าเป็นนายิส ตลอดจนลูกของ
เขา แน่นอนลูกของก็จะถือว่าเป็นนายิส แต่เขาสามารถ

อนุโลมสำหรับผู้ที่ไม่สามารถหาน้ำสะอาดได้เพื่อชำระล้างร่างกายและอาบน้ำ
ละหมาด

³⁹ มุฮัมมัดอับดุลอะซีซ อัลบันจาอี, กิตาบบะลีลัมมุตตะดิน (กรุงเทพฯ: อัลนะห์ดี
ดี พรินตติ้ง, มปป), 5.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 33.

ปฏิบัติศาสนกิจได้...⁴¹

...พระวณะศาสดา (ซล.) กล่าวว่า “การทำ ความสะอาดทั่วไปผ่านภาชนะของบุคคลใดบุคคลหนึ่งในพวก เขา เมื่อเขาถูกสุนัขเลีย จำเป็นให้ล้างน้ำ 7 ครั้ง โดยครั้ง แรกนั้นให้ใช้น้ำดิน” หากสุนัขเลียน้ำในภาชนะที่สะอาด ให้เทน้ำทิ้ง เพราะถือว่าเป็นน่ายิส...⁴²

จากข้อความที่กล่าวมาทั้งหมดในช่วงต้นจะเห็นได้ว่า มุฮัมหมัด อัรชาด อัลบันจารีได้เสนอการตีความการทำ ความสะอาดโดยหยิบยก ทศนะของอุลามาอในทัศนะชาฟีอิมานำเสนอ ทั้งยังกล่าวถึงน่ายิสซึ่งเป็น สิ่งสำคัญที่ต้องทำความสะอาด จากข้อความที่ปรากฏสะท้อนได้ ว่าสิ่งที่สังคมมลายูต้องตระหนักในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 นั่นคือการ รักษาความสะอาดและปราศจากสิ่งที่ศาสนาห้าม อาทิ ของมีเนมา และ สัตว์ที่ตามหลักการอิสลามถือว่าเป็นน่ายิส โดยเมื่อพิจารณาจากบริบท โลกมลายูในช่วงเวลาดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การเข้ามาของวัฒนธรรม ตะวันตกมีบทบาทอย่างชัดเจนผ่านการสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และ วัฒนธรรม โดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจที่มีการปรับพื้นที่การเพาะปลูก เพื่อสนองต่อความต้องการของตลาดบริโภคในเกาะชวา จากสินค้าส่งออกสำคัญของโลกมลายูอย่าง พริกไทย และเครื่องเทศ ได้ปรับมาเป็น ชา กาแฟ และน้ำตาล โดยจะเห็นได้จากการตั้งโรงงานผลิตน้ำตาลใน ปัตตาเวีย เป็นต้น ขณะเดียวกันทางด้านวัฒนธรรมการบริโภคสินค้าตาม แบบตะวันตกมักจะพบในชนชั้นสูง เช่น การดื่มไวน์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้

⁴¹ เรื่องเดียวกัน.

⁴² เรื่องเดียวกัน, 34.

ล้วนแล้วแต่เป็นวัฒนธรรมที่เข้ามาทำลายหลักการทางศาสนาอิสลาม ขณะที่เดียวกันวัฒนธรรมท้องถิ่นเดิมเช่น การหมัดและดัมเหล้า การเลี้ยงสุนัข และการบริโภคสุกร ก็เป็นสิ่งที่ขัดกับหลักการศาสนาอิสลาม ความพยายามฟื้นฟูศาสนาอิสลามในทัศนะของมุฮัมมัดอัรชาด อัลบัน จารีจึงหยิบยกประเด็นดังกล่าวมาขยายความอย่างละเอียด โดยให้คำจำกัดความนายิสและสิ่งต้องห้ามในแต่ละประเภท รวมถึงการทำความสะอาดเพื่อชำระสิ่งเหล่านั้น

นอกจากนี้มุฮัมมัดอัรชาดยังให้รายละเอียดนายิสและสิ่งที่ของใกล้ตัวที่เป็นนายิสและเป็นสิ่งที่สามารถใช้ชำระความสะอาดได้ โดยเขาระบุว่า

“...นายิสจากอาเจียน คือ สิ่งที่อยู่จากการกิน และดื่มเข้าไปในกระเพาะแล้วออกมา ถึงแม้ว่าจะยังไม่เปลี่ยนสภาพและกลิ่นก็ตามให้ถือว่าเป็นนายิส และหากคนนั้นเป็นโรคที่อาเจียนให้ยกเว้น หากมันอาเจียนจะโดนตัวบ่อยก็ให้ยกโทษ น้ำเลือดก็เช่นกัน แต่กรณีที่อาหารการกินยังไม่เข้าไปถึงกระเพาะแล้วสำรอกออกมา สิ่งนี้มีข้อขัดแย้งกันในบรรดาอุลามาอู เชคคอฟีกล่าวว่า สิ่งที่เรารับประทานนั้นเป็นนายิส แต่บางอุลามาอูกล่าวว่าสิ่งนั้นถือว่าสะอาด กรณีนี้สองนี้คือเตบซุลบีนี้ได้สรุปความเช่นเดียวกับเชคอิบนุฮาลันที่กล่าวว่าสะอาด นอกจากนี้ยังมีความรวมถึง ปัสสาวะ อุจจาระ ขี้ปลา ขี้ปลาวัว ขี้ตักแตน ขี้นก และสัตว์อื่นๆ ที่ไม่มีเลือด แต่สำหรับท่านศาสดา ทั้งปัสสาวะและอุจจาระไม่ถือว่าเป็นนายิส สิ่งนี้เป็นเรื่องเฉพาะเท่านั้น เชคคอฟีที่ยึดมั่นใน

กิตาบของอาจารย์เขา...”⁴³

“...ทุกอย่างของกาเฟรฮ์รียะ⁴⁴ และกาเฟรมุรตัด⁴⁵ นั้นสามารถใช้ทำความสะอาดได้ ผลไม้ทุกชนิดที่สามารถรับประทานได้ไม่อนุญาตให้นำมาทำความสะอาดได้ เปลือกและกะลามะพร้าว สิ่งนี้ไม่เป็นที่ต้องห้ามเพราะถือว่าเป็นสิ่งที่รับประทานไม่ได้ เปลือกทับทิมก็เช่นเดียวกัน สิ่งเหล่านี้ถือว่ามักโรหะ⁴⁶ แต่ถ้าหากเปลือกดังกล่าวมีเนื้อผลไม้ถือเป็นสิ่งต้องห้าม...”⁴⁷

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่า มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจารีได้กล่าวถึงรายละเอียดของสิ่งที่เป็นน่ายิสและสิ่งที่ใช้ทำความสะอาดซึ่งสามารถพบได้ในชีวิตประจำวันของชาวมลายู ตามที่สุลต่านตะหมีดูลเลาะห์ที่ 2 ได้ร้องขอให้เขาเขียนกิตาบเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในรัฐบันจาร์มาชินตามหลักการอิสลาม

⁴³ เรื่องเดียวกัน, 35.

⁴⁴ กาเฟรฮ์รียะ หมายความว่า บรรดาผู้ปฏิเสธศาสนาที่ทำการรบกับมุสลิม

⁴⁵ กาเฟรมุรตัด หมายความว่า บรรดาผู้ปฏิเสธที่ตกศาสนาอิสลาม

⁴⁶ มักโรหะ (Makruh) หมายความว่า สิ่งที่น่ารังเกียจในศาสนาอิสลาม หากปฏิบัติจะไม่ได้รับโทษ หากละทิ้งจะได้รับผลบุญ

⁴⁷ มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจารี, กิตาบชะบิลล์มุฮ์ตะดีน (กรุงเทพฯ: อัลนะห์ดี ฟรันดิง, มปก), 53.

นอกจากวิธีการดำเนินชีวิตโดยทั่วไปแล้ว มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์ยังได้นำประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงโดยตรงอย่างการมีประจำเดือนและเลือดหลังคลอดบุตรมากล่าวอย่างละเอียดเป็นหนึ่งในบทมุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์ได้ระบุว่า

“...เฮด⁴⁸ เลือดที่ไหลออกมาจากช่องคลอดของผู้หญิงที่ออกมาในขณะที่ร่างกายสมบูรณ์ในช่วงเวลาที่แน่นอน ซอฮาบัตตามท่านศาสดาว่า นั่นคือเลือดอะไร ศาสดาได้ตอบว่า พระวณะของอัลเลาะห์ (ซ.บ.) กล่าวว่า เฮดหมายความว่าถึงสิ่งและพวกนางไม่สามารถทำมุฮัมหมัดจากเฮดได้ เจ้าจงกล่าวเกิดโอ้มุฮัมหมัด สิ่งนั้นคือเลือดซึ่งสกปรกพวกเจ้าปล่อยพวกนางทิ้งไว้และสูเจ้าจงอย่ามีเพศสัมพันธ์กันจนกว่านางนั้นจะสะอาดจากมันแล้ว เมื่อพวกนางทำความสะอาดเรียบร้อยแล้วเจ้าจงกลับไปหาพวกนาง...”⁴⁹

...นิฟาส⁵⁰ คือ เลือดที่ออกมาจากการคลอดบุตร ตกเลือด หรือแท้ง โดยนิฟาสจะมีระยะเวลาอย่างน้อยเพียงนิดเดียว มากที่สุดประมาณ 60 วัน แต่โดยปกติจะประมาณ 40 วัน อีหม่ามซาฟิอีกกล่าวว่า นิฟาสนี้ถือเป็นสิ่งฮารามเช่นเดียวกับเฮด เพราะถือว่าเป็นเลือดที่อยู่ในท้อง

⁴⁸ เฮด (Haid) หมายความว่าถึง เลือดประจำเดือน

⁴⁹ มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์, กิตาบบัลัมมุตตะดิน (กรุงเทพฯ: อัลนะดี พรินติ้ง, มปก), 135.

⁵⁰ นิฟาส (Nifas) หมายความว่าถึง เลือดหลังคลอดบุตร

ก่อนที่อัลเลาะห์(ซ.บ.) ให้วิญญาณเข้าในท้องแล้ว อีกทั้ง
เลือดดังกล่าวถือว่าเป็นอาหารของเด็ก...⁵¹

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า มุฮัมมัดอัรชาด ได้นำประเด็นดังกล่าวมาอธิบายโดยมีนัยยะความสำคัญที่สัมพันธ์ต่อการทำอิบาดะห์⁵² และการประกอบศาสนกิจโดยเขากล่าวถึงหลักการว่า “เฮดนั้นโดยปกติจะมาไม่เกิน 15 วันเท่านั้น หากนอกเหนือจากนั้นถือว่าเป็นเลือดเสีย และผู้ที่มีเฮดไม่สามารถละหมาดและถือศีลอดได้จนกว่าเฮดจะหมดและนางได้ทำความสะอาดเป็นเรียบร้อยแล้ว...”⁵³ ทั้งนี้ เพื่อชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงได้รับข้อยกเว้นจากการปฏิบัติศาสนกิจในช่วงเวลานั้นเพราะถือว่าร่างกายไม่สะอาด ทั้งนี้เมื่อพิจารณาไปเมื่อครั้งที่มีการตีความการขึ้นครองราชย์โดยผู้หญิงที่อาเจะห์ ประเด็นดังกล่าวเป็นสิ่งที่ถูกลามานำมาวิพากษ์วิจารณ์ในทางการเมืองอีกด้วย

จากข้อความที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้นจะเห็นได้ว่า เนื้อหาในkitabของมุฮัมมัดอัรชาด อัลบันจารีได้นำเสนอปัญหาสำคัญที่เขาพบเห็นในสังคมโลกมลายู และนำมาเรียบเรียงโดยอธิบายหลักการทางศาสนาอิสลามตามคำสั่งของสุลต่านตะหมีดูลเลาะห์ที่ 2 สิ่งเหล่านี้ทำให้วรรณกรรมkitabของเขาเป็นkitabที่ให้ภาพการชีวิตประจำวันมากกว่าkitabก่อนหน้านี้ที่มุ่งเสนอแนวทางความยำเกรงต่ออัลเลาะห์และหลักการปฏิบัติศาสนาของอิสลามเพียงเท่านั้น

⁵¹ มุฮัมมัดอัรชาด อัลบันจารี, *kitabชะบิลล์มุฮฺตะดีน* (กรุงเทพฯ: อัลนะห์ดี พรินติ้ง, มปก), 145.

⁵² อิบาดะห์ (Ibadah) คือ ความจงรักภักดี ปฏิบัติตาม และนอบน้อม หรืออาจหมายถึงการทำความดี

⁵³ มุฮัมมัดอัรชาด อัลบันจารี, *kitabชะบิลล์มุฮฺตะดีน* (กรุงเทพฯ: อัลนะห์ดี พรินติ้ง, มปก), 135-137.

7. กิตาบบาบีลัมมุฮตะดินกับการปฏิรูปศาสนาอิสลามของมุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์

มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจาร์เป็นอุลามาอูคนแรกที่คำนวณทิศทางกิบลัตเพื่อเป็นทิศทางในการละหมาด ในกิตาบบเล่มนี้เขายังกล่าวถึงความสำคัญของกิบลัตและวิธีคำนวณเวลาละหมาดจากดวงอาทิตย์เพื่อเป็นแนวทางการประกอบศาสนกิจอย่างเที่ยงตรงของชาวมลายูเขาระบุถึงเวลาสำหรับการละหมาด 5 เวลาไว้ว่า

“...อัลเลาะห์ (ซ.บ.) ทรงตรัสว่า “ผู้เจ้าจงทำการละหมาดก่อนที่พระอาทิตย์จะขึ้น นั่นคือ เวลาซุบฮิ และผู้เจ้าจงทำการละหมาดเมื่อแสงอาทิตย์อยู่กลางศีรษะและเยื้องศีรษะนั่นคือ เวลาดูฮฺริและอัสรี และผู้เจ้าจงทำการละหมาดในตอนค่ำ นั่นคือ เวลามักริบและอีชา...”⁵⁴

“...ในปี (ศาสดา) ละหมาดดูฮฺริในตอนกลางวัน ละหมาดอัสรีเมื่อเงาวัดถูเท่ากับตัวของมัน ละหมาดมักริบ ในช่วงเวลาที่ผู้ถือศีลอดจะทำการละศีลอด และการละหมาดอีชาเมื่อแสงอาทิตย์สีแดงได้หายไปจากท้องฟ้า และการละหมาดฟาญฺรอีกครั้งในขณะที่เป็นเวลาที่ไม่อนุญาตให้กินและดื่มสำหรับผู้ถือศีลอด...”⁵⁵

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 149.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน.

จากที่กล่าวมาในข้างต้นจะเห็นได้ มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจารี กล่าวถึงการใช้แสงอาทิตย์เพื่อดูเวลาละหมาด โดยเขาได้อ้างคำตรัสของอัลเลาะห์ (ซ.บ.) และท่านศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.) ทั้งนี้เนื่องจากการละหมาดถือเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมุสลิมในการปฏิบัติศาสนกิจในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจารียังได้กล่าวถึงทิศทางและความสำคัญของกิบลัตไว้ว่า

...การละหมาดต้องหันไปทางกิบลัต สำหรับผู้ที่มีความสามารถ และต้องมั่นใจสำหรับผู้ที่อยู่ไกลและผู้ที่อยู่ใกล้ แต่ถ้าไม่มั่นใจถือว่าการละหมาดนั้นใช้ไม่ได้ อัลเลาะห์ทรงตรัสว่า “จงหันหน้ามาทางกิบลัตเถิด ถ้าไม่ละหมาดก็ไม่จำเป็นที่ต้องหันไปทางนี้ตลอด แต่ให้หันเฉพาะตอนละหมาดเท่านั้น” และเมื่อครั้งที่ศาสดาอยู่ในมัสยิดหะรออมได้กล่าวว่า “นี่แหละกิบลัต” พร้อมทั้งชี้ขึ้นไปทางกะอ์บะห์และกล่าวอีกว่า “นอกจากนี้ถือว่าไม่ใช่”...⁵⁶

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่า หลักการสำคัญในการละหมาดนั้นคือ การหันหน้าไปทางกิบลัต โดยมุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจารีได้นำความสำคัญของกิบลัตมาบันทึกในกิตาบของเขา นอกจากนี้เมื่อครั้งที่เขาเดินทางกลับมาจากโลกอาหรับในระยะแรก เขายังได้คำนวณกิบลัตให้กับสุเหร่าที่เมืองปัตตาเวียอีกด้วย มุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจารีเขียนกิตาบชะปิ้ลล์มุฮตะดีนสำเร็จเมื่อวันอาทิตย์ที่ 27 เดือนรอบีอุลอาเคร ฮ.ศ. 1195⁵⁷ อันถือว่าเป็นผลงานของมุฮัมหมัดอัรชาด อัลบันจารีที่ต้องการฟื้นฟูศาสนาอิสลามในโลกมลายูอย่างเป็นรูปธรรม

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 184.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 267.

8. สรุป

จากเนื้อหาของกิตาบบัลัมมุดะดินจะเห็นได้ว่า เป็นความพยายามที่ต้องการฟื้นฟูศาสนาอิสลามอันเป็นกระแสของการฟื้นฟูศาสนาอิสลามในอินเดียและโลกอาหรับ อันเนื่องมาจากการเข้ามาของกระแสวัฒนธรรมตะวันตก และความต้องการรักษาความเป็นรัฐอิสลามของบันจาร์มาซินไว้ ทั้งนี้กิตาบบัลัมมุดะดินจึงมีสถานะเป็นเครื่องหมายในการฟื้นฟูศาสนาอิสลาม จากความตระหนักของสุลต่านตะห์มิดุลเลาะห์ที่ 2 ที่ต้องการให้มีการรวบรวมคำสอนของศาสนาอิสลามเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของชาวมลายู อีกทั้งการเลือกประเด็นเพื่อนำเสนอให้เกิดความตระหนักต่อปัญหาและหลักการสำคัญทางศาสนาอิสลามที่ขาดหายไปจากสังคมมลายูเพื่อฟื้นฟูอิสลามในโลกมลายู นอกจากนี้กิตาบบัลัมมุดะดินสะท้อนภาพสังคมบันจาร์มาซินในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยผ่านการมองปัญหาของชาวมุสลิมที่ประสบในชีวิตประจำวัน กิตาบบัลัมมุดะดินจึงมีความสำคัญในแง่การให้รายละเอียดของการปฏิบัติชีวิต ทั้งยังเป็นแนวทางที่ใช้ในการดำเนินชีวิตและการปกครองตามทีสุลต่านตะห์มิดุลเลาะห์ที่ 2 ได้รับสั่งไว้ ในเวลาต่อมากิตาบบัลัมมุดะดินดังกล่าวที่หยิบยกประเด็นปัญหาทางสังคมมลายูมาบันทึกและเผยแพร่คำสอนจึงได้รับความนิยม อาทิ กิตาบบันบียาตุลล์อฟีลีน (*Kitab Tanbiyat al-Gafilin*) ประพันธ์โดยอับดุลเลาะห์ บินอับดุลมุบีน (Abdullah bin Abdul al-Mubin) เมื่อปี ค.ศ. 1885 ที่กล่าวถึงปัญหาของโลกมลายูโดยอธิบายผ่านตัวบทอัลอะดีษ

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความ

อัลบันจารี, มุฮัมหมัดอัรชาด. *ชาบีลล์มุฮตะดีน*. กรุงเทพฯ: อัลนะห์ดี
พรีนติ้ง, มปก.

ฮอลล์, ดี.จี.อี.. *ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการแปล) ประวัติศาสตร์
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิศดาร*.
กรุงเทพฯ: ดรีมแคชเชอร์, 2549.

Ahyat, Ita Syamtasyah. *Kesultanan Banjarmasin pada Abad ke-
19: Ekspani Pemerintah Hindia-Belanda di Kalimantan*

Azra, Azyumardi. *The Origins of Islamic Reformism in Southeast
Asia*. USA: University of Hawaii, 2004.

Haji Ali Wan Mamat, Preparation for Manuscript Writing. in *Leg-
acy of Malay Manuscripts*, Kuala Lumpur: National Library
of Malaysia, 1982.

Ngah, Mohd Nor Bin. *Kitab Jawi: Islamic Thought of the Malay
Muslim Scholars*. Singapore: Institute of Southeast Asia
Studies, 1982.

Harun Mamat Piah. Kitab Tib Malay Mesicine. in *Legacy of Malay Manuscripts*. Kuala Lumpur: The National Library of Malaysia, 2012.

Roff, William R. *Studies on Islam and Society in Southeast Asia*. NUS: Singapore, 2009.

สื่อออนไลน์

Kaprawi, Norhayati. *Isu anjing sudah di bahas pada 1930han lagi...* <http://gayapeneroka.blogspot.com/2013/08/isu-anjing-sudah-di-bahas-pada-1930han.html> (accessed February 7, 2018).

Lazardi Wong Jogja. *Kronologi Sejarah Sulawesi (40.000 SM-2018 M)* 2016. <http://alanqasaharica.blogspot.com> (accessed February 8, 2018).

Wikimedia Commons. *Empat Serangkai dari Tanah Jaei (Melayu)*.

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Empat_Serangkai_dari_Tanah_Jawi_\(Melayu\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Empat_Serangkai_dari_Tanah_Jawi_(Melayu).jpg) [(accessed February 8, 2018).